

УДК: 330.101.001

МИКОЛАЙЧУК Тетяна Сергіївна,
здобувач, кафедра арт-менеджменту
та івент-технологій Національна академія
керівних кадрів культури і мистецтв
e-mail: mykolaichuk_ts@ukr.net

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИЗ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ

***Анотація.** У статті викладено трактування поняття «криза» вітчизняними і зарубіжними науковцями та визначено його багатоаспектність. На основі узагальнення поглядів науковців запропоновано авторське визначення поняття «криза». Визначено нові підходи до аналізу процесів циклічності економічного розвитку. Показано, що довгострокове економічне зростання не є рівномірним, а постійно переривається періодами економічної нестабільності. Визначено, що сучасні суспільні відносини визначають взаємозв'язок і переплетення двох процесів – глобалізації світу і поширення економічних криз. Доведено складність і неоднозначність такого зв'язку: позитиви і негативи кожного з позначених процесів, нашаровуючись один на одного, викликають кумулятивний ефект, який поглиблює нестабільність національної та світової економік. Визначено, що дослідження чинників та параметрів кризи дозволить поглибити її розуміння як перманентного процесу, визначити його закономірності й тенденції розгортання та уможливити детальніший аналіз кризових ситуацій, що виникають в діяльності різних суб'єктів господарювання.*

***Ключові слова:** «криза», кризовий стан, кризовий процес, фінансова криза, економічна криза, глобальна криза, міжкризовий простір, економічний цикл.*

Постановка проблеми. Поняття «криза» тією чи іншою мірою впливає на методологію розробки будь-якого управлінського рішення. Практика сучасного економічного розвитку свідчить про фактичну неможливість уникнення криз, що зумовлює важливість та актуальність своєчасного їх розпізнавання, розуміння сутності та передумов виникнення кризових процесів, обґрунтування заходів щодо переходу господарських систем на якісно новий рівень функціонування.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням понятійного апарату та кризових аспектів розвитку економічних процесів і явищ займалися багато науковців, зокрема, Василенко В. О., Балдин К. В., Іванюта С. М., Херма К., Чернявський А. Д., Бурий С. А., Мацеха Д. С., Штангрет А. М., Копилук О. І., Лігоненко Л. О. та ін. Проте проблематика розвитку і поширення кризових явищ у світовій та національних економіках залишається надзвичайно гострою. Крім того, серед науковців немає єдиної думки щодо понятійного апарату та ролі криз в економічному розвитку країн, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок.

Метою статті є розкриття понятійного апарату та ролі криз в економічному розвитку господарських систем.

Викладення основного матеріалу. Тема кризи нині є однією з найпопулярніших в економічних дослідженнях. Криза у перекладі з грецької означає поворотний пункт, результат – різкий, крутий перелом, важкий перехідний стан. Поняття «криза» набуло поширення та визнання насамперед у зв'язку з розробленням концепції циклічності розвитку економічних систем. Циклічні зміни сукупного попиту та пропозиції, обсягу виробництва та доходу і, відповідно, стану економіки стали основою теорії економічних циклів та економічної кон'юнктури.

Стосовно сучасних трактувань, то Борисов А. Б. визначає економічну кризу як «різке погіршення економічного стану країни, що проявляється в значному спаді виробництва, порушенні сформованих виробничих зв'язків, банкрутстві підприємств, зростанні безробіття і в результаті – зниженні життєвого рівня, добробуту населення [1, с. 832-833].

За Ю. Розенталем, «Криза – це ситуація, позначена високою небезпекою, станом непевності, відчуттям невідкладності» [2, с. 3]. Тобто, автор у своєму визначенні поняття «криза» акцентує увагу на ситуації небезпеки та загрози. Такого ж погляду дотримуються й інші науковці. Так, Л. Бартон вважає, що криза – це широкомасштабна, непередбачена подія, яка веде до потенційно негативних результатів. Ця подія та її наслідки можуть завдавати серйозної шкоди усій організації: працівникам, продукції, фінансам та репутації [3, с. 2].

Особливий акцент на зарозі життєдіяльності системи роблять В. О. Василенко, К. В. Балдін, Є. Коротков, В. С. Зверев, А. В. Рукосуєв: «Криза – це загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості у навколишньому середовищі» [4, с. 12; 5, с. 19].

На думку С. М. Іванюти, криза – це складний загострений стан, різкий перелом або занепад [6, с. 283]. К. Херман, своєю чергою, наводить таке визначення: криза – це несподівана і непередбачувана ситуація, яка загрожує пріоритетним цілям організації при обмеженому часі для прийняття рішень [7, с. 72-73].

Інші вчені-економісти дотримуються думки, що криза є руйнівною силою, що призводить до переходу соціально-економічної системи в інший, новий стан. Так, А. Д. Чернявський вважає, що криза – це переломний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування [8, с. 4]. Такої ж думки дотримуються С. А. Бурий та Д. С. Мацеха, які стверджують, що криза – це перелом, будь-яка якісна зміна процесу, перехід від існуючого стану до іншого, яке суттєво відрізняється за основними параметрами [9, с. 19]. Однак, у даному визначенні не зрозуміло, чи є новий стан кращим за існуючий.

На думку А. М. Штангрета та О. І. Копилюка, криза – це зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ, які призводять до незначного погіршення окремих показників діяльності підприємства, але не спричиняють руйнації системи самозбереження [10, с. 52]. Е. П. Жарковська та Б. Е. Бродський вважають, що криза – це загострення внутрішньовиробничих і соціально-економічних відносин, а також відносин організації з зовнішньоекономічним середовищем [11, с. 10]. А. М. Єсакова розглядає кризу як «...будь-яке відхилення від стану рівноваги, будь-яке обурення зовнішнього і внутрішнього середовища фірми» [12, с. 37-40]. За Л. О. Лігоненком кризовий стан системи є значним та тривалим порушенням рівноваги та проявом нездатності системи використовувати механізми внутрішньої саморегуляції [13, с. 17].

Криза – це крайнє загострення протиріч у економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі. Криза може розумітися і як етап у розвитку економічної системи, необхідний для усунення напруг і виведення з рівноваги. Може виникнути ситуація, при якій механізми, пов'язані з існуючою системою регулювання, виявляються не в змозі змінити несприятливі кон'юнктурні процеси, коли загострюються протиріччя, що розвиваються в надрах важливих інституційних форм, які визначають режим накопичення матеріальних благ [14].

Наведені вище визначення поняття «криза» є достатньо обґрунтованими. Автори спиралися на власний досвід вивчення питань управління підприємством та питань подолання кризи. Загалом вказані трактування відображають два основних ставлення до кризових ситуацій, що зустрічаються в працях зарубіжних та вітчизняних авторів – негативне та позитивне. При негативному ставленні до кризи увага акцентується на її руйнівному впливі на діяльність підприємства; на зарозі банкрутства, яку спричиняє криза. Позитивне ставлення ґрунтується на розумінні кризи як об'єктивного процесу, пов'язаного з розвитком системи. Звідси витікає, що криза є переломним моментом в послідовності процесів, подій і дій.

Проведені дослідження показують, що визначальною умовою оптимальної поведінки господарських систем як на макро-, так і на мікрорівні є їхня нерівноважна

самоорганізація, функціональна стійкість у нерівноважних станах. Якщо рівноважний стан є необхідною умовою функціонування господарських систем, то нерівноважний уособлює суттєвий момент переходу до нового якісного стану, коли система набуває вищого рівня організації.

Тільки тоді, коли господарська система втрачає функціональну стійкість, виникають процеси самоорганізації і формування нових ефективних структур. Набуваючи за нових умов функціонування стану стабільності, господарська система проходить свої рівноважні стани як проміжні етапи на траєкторіях нерівноважної самоорганізації.

Ясна річ, що напрям еволюції, який при цьому приймає система, може бути різним: як прогресивним, так і регресивним. Визнати будь-який напрям еволюції прогресивним буде помилкою. Відповідно, можливий як розвиток, так і деградація систем. Обраний напрям еволюції залежатиме від особливостей системи, від її взаємодії із зовнішнім середовищем і від механізмів координації.

Отже, можливість розвитку економічних систем необхідно пов'язувати зі станом їх нестійкості як з можливістю вибору варіантів розвитку, атракторів. Виходячи з цього, більшість фахівців на прикладі світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років зазначають, що кризові явища зумовлюють не лише великі втрати, а й відкривають великі можливості.

Економічні кризи можна прогнозувати з використанням закономірностей циклічного порядку. Американські вчені Артур Берне та Веслі Мітчелл, досліджуючи циклічні коливання сучасної економіки, дійшли висновку, що динаміка рядів випуску і зайнятості зумовлює економічне зростання, яке називається зростаючим трендом, а коливання ділової активності навколо тренда утворюють економічні цикли. Таким чином, тренд можна розглядати як результат дії факторів, що зумовлюють довгострокове економічне зростання (рівень заощаджень, приріст трудових ресурсів, технічні зрушення тощо), а цикл – як тимчасове відхилення від цієї тенденції.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Досліджені трактування авторських тлумачень поняття «криза» відображають два основних ставлення до кризових ситуацій – негативне та позитивне. Двоякість кризи означає – вона спричиняє настання переломного моменту у функціонуванні господарських систем та зумовлює, як правило, два шляхи виходу: успішне подолання кризи та вихід на новий рівень розвитку або ж деградація та консервування існуючих тенденцій. Таким чином, наслідком кризи може бути як розвиток господарської системи, так і руйнування її, як розв'язання накопичених протиріч, так і виникнення нової кризи.

Криза – це певний етап функціонування і розвитку господарської системи, який зумовлює об'єктивну необхідність її якісної трансформації. У зв'язку з цим необхідно поглиблювати аналіз та вивчення криз і кризових явищ з метою визначення основних чинників, що зумовлюють кризовий стан. Адже недостатній рівень дослідження поведінки складних систем ускладнює прогнозування розвитку й управління системою за умов її нестійкості. Саме такі дослідження зможуть розкрити особливості розвитку господарських систем, визначити механізм формування тенденцій їх еволюції. До того ж вони дозволять не просто здійснювати пасивне регулювання системи, а спираючись на чіткі знання її властивостей, структури, особливостей етапів еволюції, згенерувати необхідний вплив на систему, забезпечити цілеспрямоване стимулювання певного біфуркаційного стану системи для побудови її оптимальної структури.

Список використаної літератури

1. Борисов Б. А. Большой экономический словарь / Б. А. Борисов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Книжный мир, 2010. – 860 с.
2. Rosenthal U. Simulation – oriented scenarios. Crisis Management and Decision Making: Simulation Oriented Scenarios / U. Rosenthal and B. Pijnenburg (edc). – Dordrecht: Kluwer, 1991.– 318 p.

3. Barton L. Crisis in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos / L. Barton. – Cincinnati, Ohio: South-Western, Publishing Company, 1993. – 213 p.
4. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством / В.О. Василенко – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Лібра, 2005. – 507 с.
5. Балдин К. В. Антикризисное управление: макро- и микроуровень / К. В. Балдин, В. С. Зверев, А. В. Рукосуев – 2-е изд.– М. : «Дашко и Ко», 2007. – 280 с.
6. Іванюта С.М. Антикризове управління / С.М. Іванюта. – К. : Знання, 2007. – 288 с.
7. Hermann C. Some consequences of crisis which limit the viability of organizations / C. Hermann // *Administrative Science Quarterly*. – 1963. – № 8. – p. 61–82. Retrieved from <http://www.voxprofessor.org/cfh/hermann-pubs/Hermann-Some%20Consequences%20of%20Crises%20Which%20Limit%20the%20Viability%20of%20Org.pdf>
8. Чернявський А. Д. Антикризове управління підприємством / А. Д. Чернявський. – К. : К.І.С., 2006. – 256 с.
9. Бурий С. А. Антикризове управління та управлінські рішення – проблеми підприємств малого бізнесу / С. А. Бурий, Д. С. Мацеха. – К. : «Триада-М», 2006. – 93 с.
10. Штангрет А. М. Антикризове управління підприємством / А. М. Штангрет, О. І. Копилюк. – К. : Знання, 2007. – 335 с.
11. Жарковская Е. П. Антикризисное управление / Е. П. Жарковская, Б. Е. Бродский. – М. : Омега-Л, 2004. – 336 с.
12. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л. О. Лігоненко. – Київ : Наукова думка, 2000. – 390 с.
13. ForexAW 2007-2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forexaw.com/http://forexaw.com/TERMs/Society/Shocks_and_disasters/Economic_Crisis/1840_Кризис_это#h3-0
14. Громадська організація «Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова» (Центр Разумкова) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/upload/ukraine-vid_kryzy_doKryzy.pdf

References:

1. Borysov B. A. (2010). *Large economic dictionary*. Moscow: Knizhnyi mir (in Russ.)
2. Rosenthal U., Pijnenburg B. (1991). *Simulation – oriented scenarios. Crisis Management and Decision Making: Simulation Oriented Scenarios*. Dordrecht: Kluwer.
3. Barton L. (1993). *Crisis in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos*. Ohio, Cincinnati: South-Western, Publishing Company.
4. Vasylenko V. O. (2005). *Crisis management of enterprise*. Kyiv: Libra (in Ukr.)
5. Baldin K. V., Zverev V. S., Rukosuev A.V. (2007). *Crisis management: macro and micro level*. Moscow: «Dashko y Ko» (in Russ.)
6. Ivaniuta S. M. (2007). *Crisis management*. Kyiv: Znannia, (in Ukr.)
7. Hermann C. (1963). Some consequences of crisis which limit the viability of organizations. *Administrative Science Quarterly*. 8, 61–82. Retrieved from <http://www.voxprofessor.org/cfh/hermann-pubs/Hermann-Some%20Consequences%20of%20Crises%20Which%20Limit%20the%20Viability%20of%20Org.pdf>
8. Cherniavskiy A. D. (2006). *Crisis management of enterprise*. Kyiv: K.I.S. (in Ukr.)
9. Buryi S. A., Matsekha D. S. (2006). *Crisis management and management solutions – problems of small businesses*. Kyiv : TOV "Triada-M" (in Ukr.)
10. Shtanhret A. M., Kopyliuk O. I. (2007). *Crisis management of enterprise*. Kyiv : Znannia (in Ukr.)
11. Zharkovskaia E. P., Brodskiy B. E. (2004). *Crisis management*. Moscow: Omega-L (in Russ.)
12. Lihonenko L. O. (2000). *Crisis management of enterprise: theoretical and methodological foundations and practical tools*. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.)
13. ForexAW 2007-2015. Retrieved from http://forexaw.com/http://forexaw.com/TERMs/Society/Shocks_and_disasters/Economic_Crisis/1840_Кризис_это#h3-0 (in Russ.)
14. Ukrainian centre for economic and political studies named after Olexander Razumkov. Retrieved from http://razumkov.org.ua/upload/ukraine-vid_kryzy_doKryzy.pdf (in Ukr.)

MYKOLAICHUK Tetyana Sergiivna

Applicant

Post-graduate student of art-management and event-technologies department

National Academy of Supervisory Frame of Culture and Arts

THE CONCEPTUAL STUDY UNIT OF CRISES AND THEIR IMPACT ON DEVELOPMENT OF ECONOMIC SYSTEMS

Abstract. Introduction. The term «crisis» to some extent affects the development methodology of any management decision are discrybed. The practice of modern economic development shows the

actual impossibility of avoiding crises, which causes the importance and urgency of prompt recognition, understanding the nature and prerequisites of the crisis processes, justification of measures to transfer economic systems to a new level of functioning.

Purpose. *The research aims at disclosure of definitions and roles of crises in the economic development of economic systems.*

Results. *The interpretations researched of the term "crisis" reflect two basic approaches to the analysis of crises occurring in the works of foreign and domestic authors – critical and positivist ones. With a negative attitude to the crisis they focus on its destructive influence on the functioning of the economic system. A positive attitude is based on the understanding the crisis as an objective process associated with the development of the system. Hence, the crisis is a turning point in the sequence of processes, events and activities. The research shows that the defining factor of the optimal commercial behavior of economic systems on both the macro and micro levels is their non- equilibrium self-organization, the functional stability in non-equilibrium states. If the equilibrium is a necessary condition for the functioning of economic systems, then the non-equilibrium represents a significant moment of transition to a new qualitative state when the system acquires a higher level of organization. Only when the economic system loses its functional strength, the processes of self-organization and formation of new efficient structures arise. While acquiring state of stability under new conditions of functioning, economic system goes through its equilibrium state as intermediate stages on the trajectory of non-equilibrium self-organization.*

Conclusion. *The possibility of development of economic systems must be linked with the state of instability as with selectable options for development, attractors. Therefore, most experts on the example of the global financial crisis of 2008-2009 indicate that the crisis is not only causing great losses, but also opens up great opportunities. Duality of crisis means that it causes the occurrence of a turning point in the functioning of economic systems and usually causes two ways out: the successful overcoming of crisis and entering a new level of development or degradation and preserving the existing trends. Thus, the consequence of the crisis may either be a development of the economic system or the destruction of it, either solving the accumulated contradictions or the emergence of a new crisis. The crisis is a certain stage of development and functioning of the economic system, which determines the objective necessity of qualitative transformation. In this connection it is necessary to deepen the analysis and study of the crisis and the crisis events in order to identify the main factors that contribute to crisis. Such studies can reveal features of economic systems development, determine the mechanism of forming the trends of their evolution. In addition, they will not just carry out passive regulation of a system, but based on precise knowledge of its properties, structure and characteristics of the stages of evolution, to generate the necessary impact on the system, provide targeted stimulation of certain bifurcation of the system to build its optimal structure.*

Key words: *the term «crisis»; state of crisis; crisis process; financial crisis; economic crisis; the global crisis; inter-crisis space; economic cycle.*

*Одержано редакцією 20.11.2015
Прийнято до публікації 22.11.2015*